

Ольга Бойко

**ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку
України»**

РОЛЬ ТІЛЕСНОСТІ В ДОЗВІЛЛЕВИХ ПРАКТИКАХ

В статті акцентовано увагу на розумінні тілесності як соціокультурному феномені. Показано, що тілесність репрезентує людину у сучасному світі безпосередньо через соціальну значущість, зокрема через дозвіллеві практики. Проаналізовані праці представників екзистенційно-антропологічного та постмодерністського напрямків щодо розуміння тілесності та ролі тілесності у сучасних дозвіллевих практиках. Ключові слова: тіло, тілесність, дозвіллеві практики.

Характеризуючи сучасне суспільство використовують різноманітні конструкти, такі, наприклад, як «цивілізація дозвілля», «суспільство споживання», які підкреслюють зростання значення цінностей вільного часу в житті індивіда. А відпочинок і дозвілля вже не розглядаються як спосіб «розслабитися». В такому суспільстві дозвілля переважно носить активний характер і є способом самореалізації за межами професії. Значною частиною вільного часу та дозвіллевої поведінки є практики, які направлені на власне фізичне вдосконалення. Сьогодні потрібно враховувати у культурі дозвілля наявність тілесних практик, які є за формою екстремальними, граничними, що допомагають виявити межу можливостей, показати масштаб людського в людині. Тому, все більша частина вільного часу відводиться на конструювання власного тіла. Для успішної реалізації себе, як сучасної людини, вже недостатньо просто відпочити, потрібно “бути у тонусі”. Прискорений темп культурних, соціальних і технічних інновацій у добу глобалізації змінює статус дозвілля, яке перетворюється на ресурс розвитку суспільства та індивідів. Формоутворення сучасної культури дозвілля, враховуючи цей момент, характеризуються широкими опціями пропозицій у стратегії піклування про себе, починаючи з масової фізичної культури та культивуванні здорового способу

життя і завершуючи конструюванням власного тіла. Тілесні практики є «техніки себе», завдяки яким людина скеровує своє життя, надає йому естетичної форми, конститує себе у якості творіння власного життя, реалізує цілі фізичного та духовного вдосконалення.

Отже, *актуальність теми* дослідження пов'язана з сучасним станом вчення про людину, де акценти ставляться на твердженні, що «успішна людина» повинна бути красивою, молодою та здоровою. Для сучасної людини її тіло стає тією суттєвою умовою, яка багато в чому визначає професійну, соціальну і навіть особисту успішність. Тому дослідження сутності людини, її життєдіяльності, проведення нею вільного часу безпосередньо пов'язано з дослідженням тілесності людини. Все це пов'язано з підвищенням цінностей людської індивідуальності в сучасному світі та загостренням сприйняття всього, що пов'язано з особистим самовираженням, а тіло є одним з таких засобів. В умовах сучасної цивілізації тіло набуває особливого смислу носія символічної цінності, а дозвіллеві форми все більший акцент роблять на значенні тілесності і реалізуються саме через тілесні дозвіллеві практики.

Сучасність репрезентує певні стереотипи та стандарти тілесності, які набувають все більшого поширення та впливу. Тіло набуває характер соціокультурного утворення, і у зв'язку з цим виникають та розповсюджуються нові практики, які конструюють тілесність.

Ступінь розробленості проблеми. Актуальність запропонованої теми обумовлена недостатнім дослідженням феномену тілесності. Але, звичайно, сама проблема в історії філософії має значні традиції. В античності тіло розумілося як фізичний, матеріальний субстрат, який підкорений духовному, ідеальному, душевному (Сократ, Платон, Аристотель, Марк Аврелій, Сенека, Епікур, Плотін та інші). Середньовічна традиція розглядала тіло у протиріччі з душею. Тема людського тіла займала значне місце і у творчості таких філософів як Т. Гоббс, Дж. Локк, Вольтер, П. Гольбах, К. Гельвецій, Б. Спіноза.

В той же час, слід відмітити, тілесність як поняття, у багатьох філософських дослідженнях зазвичай не отримує чіткої понятійної

визначеності. Взагалі, розмежування понять «тіло» і «тілесність» є досить складною проблемою. Досить часто у побутовій мові, та й і у філософській, якщо «тілесність» не є предметом безпосереднього дослідження, вони використовуються як синоніми.

Тілесність, як філософське поняття була «відкрита» внаслідок онтологічного повороту ХХ ст., головним чином у філософській антропології (А. Гелен, М. Шелер), феноменології (М. Гайдегер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті), психоаналізі (Ж. Лакан), соціотропній концепції (М. Фуко).

В українській філософії проблема тілесності все більше досліджується у її міждисциплінарному прояві. Значні доробки розуміння тілесності здійснені Л. Газнюк, І. Жеребкіною, В. Косяком, С. Кримським, М. Култаєвою, В. Малаховим, Н. Медведєвою, М. Поповичем та іншими.

Отже, основними напрямками дослідження тілесності на сьогодні є натуралістичні настанови, де тілесні чинники виступають для забезпечення різноманітних життєвих процесів та конструктивістський підхід, де тілесність розглядається як сутність, що формується різноманітними чинниками – владними, ідеологічними, культурними, політичними, соціальними тощо. Таким чином, нове розуміння людського буття надає тілесності статусу фундаментального поняття, без якого мислення при розгляді екзистенціалів людського буття обійтися не може.

«Тілесність – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує у трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині» [1]. Можна сказати, що тілесність формується внаслідок соціалізації індивіда на основі генотипу, біопсихічних особливостей.

У реальному житті людське тіло виконує двоїсту функцію. З одного боку, воно включає людину у реальність та робить його однорідним з нею, а з іншого боку, воно відокремлює його від світу, встановлює межі, які розділяють його зі світом. При цьому ці границі не тільки просторові та функціональні, але й, головним чином, істотні. Постійне переміщення границь тіла – одна з

характеристик життяпроживання людини. В ній закладений механізм включення людини як у природну, так і у соціокультурну реальність. Тілесність, як сукупність соматичних, вітальних, психічних потреб та якостей людини, є активним початком культури, один з її головних дієвих чинників, через який конститується сама культурна реальність.

Таким чином тілесність виступає у якості соціальної характеристики тіла, при чому лише у рамках ціннісного відношення людини до світу. Тілесність як ціннісне відношення існує лише з того моменту, коли предмет втягується у людську діяльність, в структуру її різноманітних відносин. Тільки у людській діяльності тілесність як соціальна цінність набуває своє актуальне існування.

Отже саме тілесність - це не органічна, природна передумова, а культурно-антропологічний феномен, який визначає фундаментальні характеристики людського буття. Наприклад, значення тілесності проявляється у сучасних дозвіллевих практиках, де тіло виступає як показник досягнутого у суспільстві.

Наприклад, М. Мерло-Понті розглядав тілесний досвід як первинний для організації світу. Будучи продовженням світу, складаючись з тієї ж плоти, що і світ, тіло є “мірою усього”, “універсальним мірилом” [8., с. 302], що дозволяє використовувати його для символічного відображення світу. Саме завдяки тілу людина “вторгається у світ” і розуміє його, надаючи йому значення. Згідно з М. Мерло-Понті, людське тіло не просто є присутнім у світі разом з іншими об'єктами, а приєднує себе до світу і в певному значенні творить його, оскільки потреби і бажання людини, виражені в експресивних жестах, створюють значення, і таким чином саме тіло “проектує навколо себе культурний світ” [9., с. 171], заявляє про себе. Отже, можна сказати, що завдяки людській тілесності реалізуються екзистенційні потреби людини, і саме потреба у відпочинку та розвагах. В той же час нові соціальні групи та молодіжні утворення (байкери, панки, репери, діггери та інші) прагнуть до утвердження свого статусу завдяки тілесним проявам та зовнішній атрибутиці.

Значна роль щодо аналізу людської тілесності здійснена Р. Херцем та М. Моссом, які, будучи учнями Е. Дюркгейма, ще на початку ХХ століття

(відповідно, в 1909 і 1935 рр.) почали розробляти підхід до людського тіла з точки зору його зв'язку з “соціальним тілом” суспільства [6; 7]. Зокрема, М. Мосс ввів поняття “кінесичної моди”, приводячи як приклад масову зміну ходи у французів під впливом американських кінофільмів [7]. У роботі, присвяченій “техніці тіла”, М. Мосс запропонував свою класифікацію різноманітної “техніки тіла”, включаючи техніку пологів і акушерства, період дитинства, юності, дорослого стану, техніку різних станів людини від сну до праці і відпочинку [7].

На роль та значення тілесності для конструювання себе, для формування дозвілленої діяльності завдяки тілесним практикам вказав Б. Тернер, який, побудував функціональну матрицю “4R” (“Reproduction”, “Regulation”, “Restraint”, “Representation” – “Репродукція”, “Регуляція”, “Приборкування” і “Репрезентація”). Всі вказані чотири елементи є функціями, за допомогою яких людське тіло пов'язується з соціальним простором [11]. Цим чотирьом функціям відповідають чотири напрями інституціоналізації відповідних субсистем через співвідношення їх з соціальними структурами.

Альтернативний спосіб розміщення тілесності в соціальний контекст запропонував Джон О'Нейл, який у своїй роботі "П'ять тіл" виділив об'єктами аналізу такі теоретичні конструкти, як світове тіло, соціальне тіло, політичне тіло, споживче тіло і медичне тіло, особливо акцентуючи увагу на появах інституціональності соціального буття людського тіла [10].

Багато важливих ідей, які пов'язані з людською тілесністю, було сформульовано у рамках культурологічних і мистецтвознавчих дослідженнях. В першу чергу це стосується символічних аспектів тілесності, або так званої “мови тіла”. Вже сам по собі факт демонстрації тіла (чи, навпаки, його приховування), має символічний сенс. Ще в 20-х рр. ХХ ст. В. Фріче на базі дослідження еволюції змісту портретного живопису доводив, що “нагота та вдягнутість людської фігури в мистецтві - не випадковість”. Так, у феодально-жрецьких суспільствах фігури панів і богів зображуються завжди одягненими або “з натяком на вдягнутість”, нагота ж - доля рабського стану. Таке

співвідношення спостерігається, зокрема, в романо-готичному та візантійському мистецтві Середньовіччя, “для якого характерний “пафос соціальної дистанції”. У результаті зіставлення цих живописних канонів з творами античності, епохи Відродження і періодів буржуазних революцій в Європі В. Фріче приходять до висновку, що “чоловіча нагота проявляється і торжествує лише в мистецтві демократичних суспільств, з розвинутою цивільно-політичною культурою, з республіканським ладом” [2., с. 136].

Що стосується жіночих тілесних образів, то їх В. Фріче пов'язує з мірою вираженості в суспільній системі принципів гедонізму. Прикладом, однієї з улюблених тем грецької пластики є “блудниця, що сміється”, і “матрона, що плаче”, в чому автор бачить віддзеркалення перемоги принципу насолоди над принципом сімейності [2., с. 142].

Про символічні можливості тіла пише і П. Бурдьє, розвиваючи свою теорію “капіталу”, згідно з якою разом з “культурним капіталом”, що включає освіту, знання, залученість до духовної культури, “економічний капітал” (грошима), індивід може володіти також “символічним капіталом”, під яким мається на увазі вміння подавати себе, триматися, формувати свій імідж [3]. Тут слід додати, що в умовах суспільства споживання важливого значення набуває роль іміджу, вміння подати себе покупцю, роботодавцю, ізбірателью у відповідному стані здоров'я духа і тіла. І, як наслідок, збільшення дозвіллєвих практик саме на конструювання тіла, надання йому привабливого вигляду. Таким чином, тіло використовується для символічного показу соціального статусу індивіда.

Як одне з вихідних понять П. Бурдьє використовує “смак”. Саме смак відрізняє представників однієї соціальної групи від представників іншої. Маючи тілесні форми уявлення, він стає необхідним атрибутом підтвердження своєї належності до соціальної групи, яка є очевидною для інших. У своєму відомому дослідженні, яке присвячене вивченню естетичних смаків різних соціальних класів, П. Бурдьє стверджує: “смак, або культура класу, яка стала вродженою, тобто культура інкорпорована, сприяє формуванню тілесних

характеристик класу. Цей інкорпорований принцип класифікації керує усіма формами інкорпорування, вибирає та модифікує все, що тіло любить, не любить та фізіологічно або психологічно асимілює. Звідси випливає, що тіло слід беззастережно визнати матеріалізацією класового смаку” [3., с. 190].

Спираючись на концепцію П. Бурдьє, М. Фітерстоун розробив систему емпіричних показників “знаходження” певного “смаку” у тілесних характеристиках. До них відносяться розміри та об’єм тіла, ознаки тілесної поведінки (манери споживання їжі, пиття, хода, жестикулювання тощо) До цих же показників відносяться вибір спортивних занять. “У той час, коли робітник стане займатися атлетичною гімнастикою, щоб у нього було сильне тіло, новий середній клас прагне до здорового і стрункого тіла” [4., с. 29].

Особливе місце серед новітніх соціальних теорій, що розвивають проблематику соціального оформлення тіла, його символічного використання, займають праці І. Гоффмана. Для І. Гоффмана тіло стало імпліцитною основою його концепцій, де розглядається велика роль символіки тіла в процесі інтеракції. У “соціальній драматургії” І. Гоффмана основою соціальних взаємодій виступає прагнення людини передати іншим потрібний образ себе. Така інтерпретація соціальних взаємодій, зокрема, виражається в постановці питання про “фізичний імідж” взаємодіючих суб'єктів як одного з чинників і результатів створюваних ними образів, як необхідна умова для досягнення цілей, що переслідуються учасниками соціальної драми. У цьому сенсі тіло є інструментом для передачі необхідних сенсів [5]. І. Гоффман підкреслює, що завдяки тілесній активності людина проявляє свою належність до певного соціального класу, індивідуальний стиль життя з властивими їй цінностями, вступаючи у взаємодію з різними аспектами оточення та змінюючи їх. Людина може досягати своїх цілей, маніпулюючи враженнями, які вона здійснює на інших людей. Гоффман розглядає роль тіла у процесі само презентації індивіда як актора на соціальній сцені. І головною ціллю «актора» є утворення та підтримка бажаного іміджу будь-якою ціною, і в цьому смислі тіло може стати як суттєва допомога, так і перепона на шляху до цілі. Образ успішної людини

неминуче містить у собі «успішне» тіло, тобто тіло яке відповідає певним соціальним канонам. Тому сучасна сфера дозвілля все більше поповнюється такими формами, які направлені на вдосконалення тіла, його конструювання (пілатес, фітнес, імбїлдінг, каланетік тощо).

Слід зазначити, що в наш час відбувається конструювання тіла, як такого, що потрібно у більшому ступені іншим, ніж індивіду. Тим самим формуються певні стереотипи тілесності, які впливають на формування нових практик, зокрема дозвіллевих. Але, в той же час, практики, які направлені на конструювання тілесності, що відповідають певним стандартам сучасної культури, все частіше набувають характер залежностей, наприклад, фітнесманія, як хвороблива пристрасть до занять у фітнес-центрах або спортклубах, юноманія, залежність від радикальних методів омолодження тощо.

Підвищена цікавість до людського тіла та вивчення його впливу на суспільне життя та дозвілля пов'язана з безпрецедентним поворотом ціннісно-мотиваційної системи у самому дозвіллі, де все більше приділяється уваги індустрії краси, таким дозвіллевим формам, які конструюють людське тіло. Тобто відбувається процес соціальноорганізованих та цілеспрямованих і бажаних для суб'єкта дій на його тіло з метою поліпшення його фізичних і естетичних характеристик, що проявляється і у його інституціональному оформленні.

Отже, в епоху глобалізації досить велика частина вільного часу багатьох людей використовується для різноманітних занять, які направлені на формування людського тіла. Тіло через смак, стиль репрезентує свого господаря, показує його статусну позицію, а також його можливості у виборі дозвіллевих форм. Екстремальні, граничні тілесні практики в суспільстві ризику виступають як прояв культури дозвілля, показують межу можливого, масштаб людського в людині.

Таким чином, сучасне життя формує принципово інше соціокультурне середовище, яке обумовлює формування нових ціннісних орієнтацій, зокрема і

у сфері дозвілля. Сучасне дозвілля вимагає свідомої відмови від системи традиційних цінностей та заміни їх контрцінностями - свободою самовиразу, в тому числі засобами тіла, особистісною причетністю до нового стилю життя, установка на ліквідацію репресивних та регламентуючих моментів людських відносин, повної довіри до спонтанних проявів почуттів, фантазії, уяви, невербальних способів спілкування (наприклад, засобами тіла). Саме зі зміною у ціннісних соціокультурних орієнтаціях пов'язана поява та подальша популяризація будь-якого роду креативних та екстремальних форм дозвілля, які реалізуються через тілесні практики.

Література:

1. Медведева Н.С. Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві. – Автореферат дис. на здобуття наукового ступеню к. філос. наук за спец. 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. – К., 2005
2. Фриче В. Социология искусства / В. Фриче. - М. : Едиториал, 2003. – 208 с.
3. Bourdieu, P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London Routledge and Kegan Paul, 1984 – 253 p.
4. Featherstone, M. *The Body in Consumer Culture // Theory, Culture and Society*, 1982, v. 1, no. 2, p. 18-33;
5. Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh, 1956. – 127 p
6. Hertz, R. *Death and the Right Hand*. New York: Cohen and West, 1960. – 391 p
7. Mauss, M. *Body techniques in Sociology and Psychology: Essay*. – L. Routledge and Kegan Paul, 1979. – 533 p.
8. Merleau-Ponty, M. *Le visible et L'invisible*. – Gallimard, 1964. – 360 p.
9. Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. Gallimard, 1968. – 672 p.
10. O'Neill, J. *Five Bodies: The Human Shape of Modern Society*. Ithaca; London: Cornell University Press, 1985. – 97 p.
11. Turner, B.S. *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. Oxford : Basil Blackwell, 1984.- 286 p.

Summary

Boyko O. Role of physicality in the leisure practice

The article emphasis on understanding the physicality as a sociocultural phenomenon. Shown that the physicality represents man in the modern world, directly through leisure practices. Analyzed labor representatives' anthropological-existential and Post-Positivist directions for understanding the role of physicality and corporeality in modern leisure practices. Keywords: body, physicality, leisure practices

